

УДК 37.034

Тернопільська В.І.,

професор кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

доктор педагогічних наук

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

У статті розкривається зміст поняття «моральна свідомість особистості старшокласника», характеризуються особливості підготовки вчителя до формування моральної свідомості старшокласника.

Ключові слова: старшокласник, класний керівник, учитель, моральна свідомість, методи виховання, особистісно орієнтовані моральні ситуації.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Пріоритетними завданнями освіти у ХХІ ст. є розробка таких виховних технологій, які забезпечували б формування у школярів та студентської молоді насамперед морально-духовних здібностей як домінуючих для розвитку ціннісної системи людини. Водночас у сучасній виховній практиці спостерігається суперечність між формами й методами педагогічних впливів учителя на школярів, вироблених за часів авторитарності й умовами сьогодення (свободи й демократії), які вимагають нового підходу до вибору змісту форм і методів впливу на формування особистості школяра. Схема «вимога — сприймання — дія» ігнорує активну роль особистості шко-

ляра у засвоєнні моральних норм і цінностей, не розвиває позитивної мотивації вчинків, що негативно позначається на формуванні у нього моральної свідомості. У зв'язку з цим постає необхідність утвердження моральних цінностей у сучасному українському суспільстві, посилення виховної функції освітніх закладів, синхронізації й координації дій школи, сім'ї, позашкільних закладів з метою вироблення спільної виховної позиції та стратегії її реалізації у формуванні моральної свідомості школярів, зокрема й старшокласників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вивчення та узагальнення наукових праць стосовно проблеми формування моральної свідомості особистості уможливило виокремлення таких аспектів цієї проблеми, які досліджувались у різні роки: 1) сутність і зміст поняття моралі (В.І. Бакштановський, В.С. Біблер, В. Вічев, О.Г. Дробницький, В.П. Іванов, В.П. Козловський, Н.Н. Крутов, О.Н. Крутова, В.А. Малахова, Дж. Мур, А.П. Назаретян, Л.І. Рувинський, А.П. Скрипник, В.А. Сластьонін, В.М. Соколов, В.О. Сухомлинський, А.І. Титаренко, К.Д. Ушинський, М. Фрітцханд); 2) роль моралі в житті суспільства (О.Н. Крутова, Н.Н. Крутов, А.П. Скрипник, С.Л. Соловейчик, В.О. Сухомлинський); 3) моральне виховання особистості (І.Д. Бех, О.С. Богданов, А.В. Зосимовський, І.П. Іванов, Л.І. Катаєв, О.В. Киричук, В.М. Коротов, А.С. Макаренко, І.С. Мар'єнко, Л.І. Новікова, Л.І. Рувинський, В.О. Сухомлинський, А.К. Уледов, Г.Н. Філімонов, З.М. Шиліна); 4) поняття моральних якостей особистості (Ф.Є. Василюк, Г.В. Дьяконов, К. Ізард, А.Г. Ковальов, К. Муздибаєв, А.В. Петровський, К.К. Платонов, Г.Х. Шингарьов, П.М. Якобсон); 5) формування моральних якостей особистості у процесі діяльності, спілкування (К.А. Абульханова, М.М. Бахтін, Т.Н. Березіна, Л.С. Виготський, Л.Н. Коган, О.М. Леонт'єв, О.О. Леонт'єв, В.А. Романець, С.Л. Рубінштейн).

Мета статті — розкрити особливості підготовки вчителя до формування моральної свідомості старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моральна свідомість особистості учня окреслюється як одна із сторін суспільної свідомості, її суб'єктивно-ідеальна форма, що відображає реальні ставлення у вигляді уявлень, понять і регулює моральну сторону її діяльності [3, 342]. Варто зазначити, що ранній юності властиве

зростання самосвідомості. Це усвідомлення своїх якостей і можливостей, потреба у звіті про свої вчинки, уявлення про своє місце в житті, усвідомлення себе як особистості. З цим пов'язаний великий інтерес учнів старшого шкільного віку до моральних проблем — щастя й обов'язку, особистих і громадських стосунків між людьми, любові і дружби. У цьому плані можна говорити про вироблення моральної свідомості у старшокласників [1, 75–76].

Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що ставлення старшокласника до самого себе — це, так би мовити, «вторинне ставлення», посилене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто до особистісних властивостей. Таке ставлення не може раптово й одночасно виникнути зі ставленням до зовнішніх стосовно людини суб'єктів (довкілля, суспільства, колективу тощо). Це процес розвитку самосвідомості особистості, адже щоб ставитись до чогось у собі, треба принаймні його мати. Наповнення соціальним змістом «Я» особистості має відбуватися за допомогою цілеспрямованого виховного процесу.

Загалом, коли йдеться про генезис моральної самосвідомості, то наводять результати дослідження американського психолога Л. Колберга на основі відповідних ідей Ж. Піаже [2; 7]. Сутність цього дослідження зводиться до виокремлення трьох основних рівнів розвитку моральної свідомості індивіда: доморальний рівень, коли дитина керується своїми егоїстичними спонуками, рівень конвенційної моралі, для якої характерна орієнтація на задані зовні норми і вимоги; рівень автономної моралі, для якої характерна орієнтація на стійку внутрішню систему принципів. На думку І. Беха, ці рівні моральної свідомості збігаються з типологією страху, сорому і совісті [1, 187].

Цілком логічним продовженням цих тверджень є підготовка вчителів до формування моральної свідомості у старшокласників. Зокрема, плануючи свою роботу із старшокласниками, педагогові необхідно створювати у класі відповідне виховне середовище, яке стимулювало б осмислення юнаками і дівчатами моральних понять та цінностей. Виховне середовище можна окреслити як сукупність оточуючих обставин, що впливають на моральний розвиток вихованців та сприяють їх входженню у суспільство і культуру. Особлива роль у створенні виховного середовища в освітньому закладі належить класному керівникові. Як організатор виховного

процесу у школі він покликаний згуртувати учнівський колектив та узгоджувати педагогічні зусилля щодо формування моральної свідомості старшокласників.

Зважаючи на це, необхідно зазначити, що особистість класного керівника, стиль його спілкування з учнями є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону в учнівському середовищі. Від здатності класного керівника налагоджувати у взаємодії із старшокласниками емоційно відверті, комфортні, емпатійні стосунки суттєвим чином залежить виховний потенціал педагогічної діяльності, ефективність його впливу на формування моральної свідомості старшокласників. Для створення такого роду стосунків спілкування педагога, за К. Роджерсом, повинно відповідати трьом вимогам: конгруентність переживань і поведінки, безумовне позитивне ставлення до школярів та емпатія [5, 228].

Однією з умов ефективного формування моральної свідомості є створення особистісно орієнтованих моральних ситуацій, розв'язання яких актуалізує такі якості старшокласників, як готовність діяти з урахуванням позиції іншого, брати на себе відповідальність у розв'язанні проблеми, переводити конфліктну ситуацію в діалог, шляхом аналізу її причин і вироблення спільної позиції, уміти прислухатися до чужої думки, відчувати емоційний настрій співрозмовника. Особистісно орієнтовані ситуації включають виховні задачі з моральним контекстом та наближені до природної життєдіяльності юнаків і дівчат (вибір моральної стратегії поведінки). У результаті цього у старшокласників формується особистісна позиція, яка виявляється у відповідній моральній поведінці. Створення моральних ситуацій забезпечується прийомами прихованої інструкції, авансуванням довіри, позитивним підкріпленням, педагогічним навіюванням.

Вивчення та аналіз сучасної виховної практики засвідчує, що найбільш поширеними у формуванні моральної свідомості старшокласників є методи вербального впливу: інформування, переконання, навіювання та читання нотацій. Учителі, абсолютизуючи власний моральний досвід, намагаються нав'язати учням власні цінності, погляди, переконання, внаслідок чого в учнів виробляється імунітет до нотацій, моралізування, вони втрачають чутливість до слів педагога. Старшокласникам недостатньо проповідувати

певні моральні цінності, ідеали, оскільки цінності не проповідуються, вони виростають із конкретних життєвих умов. Школярі не тільки повинні засвоїти моральні норми, цінності, а й навчитися самостійно мислити на моральну тематику, колективно обговорюючи морально-етичні дилеми, складені на основі реальних життєвих ситуацій. На думку Л. Колберга, індивіди переходять від однієї стадії морального розвитку до іншої, стикаючись з поглядами, які суперечать їхній позиції та спонукають їх знаходити більш досконалі аргументи [7]. Якщо школяреві систематично демонструвати моральні судження, які дещо перевищують його стадію морального розвитку, то він поступово пересвідчується в їхній справедливості й розумності, завдяки чому переходить на вищий рівень моральних міркувань. По суті, школяр дотримується певного погляду, потім відчуває збентеження, зіштовхнувшись із суперечливою інформацією і зрештою долає розгубленість, формуючи більш досконалу моральну позицію. Цей метод подібний до діалектичного методу навчання, запропонованого Сократом: учень викладає своє бачення проблеми, наставник ставить запитання, які допомагають учню побачити вади у своїх міркуваннях, і тим самим спонукає його сформулювати більш довшу позицію.

За результатами досліджень учених, найбільшого прогресу у моральному розвитку досягають ті індивіди, в яких обговорення моральних проблем викликає найбільший інтерес. Одне слово, у школяра виникає інтерес до інформації, яка не повністю відповідає наявним когнітивним структурам, з'являється мотивація змінити своє бачення ситуації, що піднімає його на вищий рівень морального розвитку. Залучення юнаків і дівчат, які перебувають на різних стадіях морального розвитку, до обговорення моральних дилем спонукає їх прислухатися до думок співрозмовників з вищим рівнем моральних суджень. Прагнучи переконати один одного в слушності власних міркувань, учасники дискусії тим самим виявляють власний рівень морального розвитку. Зона найближчого розвитку у групі збільшується за рахунок учнів з вищим рівнем морального розвитку, що дає можливість іншим учням розв'язувати моральні проблеми вищого рівня складності. Дискусії на моральну тематику є формою спільного раціонального розмірковування, у процесі якого моральні знання координуються й захищаються шляхом наведення прикладів, аргументів та розширюються за допо-

могою логічних висновків. Завдяки цьому відбувається залучення юнаків і дівчат до діалогу, в якому кожен готовий і прагне вчитися на досвіді інших та на своєму власному.

Ефективними з точки зору формування моральної свідомості старшокласників є ігри. Для прикладу опишемо імітаційну гру «Крамниця цінностей», сконструйовану на основі ідей А.С. Прутченка, Н.Е. Щуркової [4, 162; 6, 34]. Мета гри полягає у вивченні рівня розвитку моральної свідомості, ієрархічної структури моральних цінностей старшокласників, а також у формуванні духовно-моральної атмосфери в учнівському колективі. На основі імітаційної моделі створюється ігрова ситуація купівлі-продажу позитивних цінностей (якостей), які необхідні у встановленні позитивних особистісних взаємин, та негативних цінностей (якостей), що впливають на встановлення негативних особистісних взаємин. З імітаційною моделлю в рольовій грі присутній об'єкт імітації, який представлений конкретною діяльністю. Нами були представлені: директор крамниці (класний керівник), який продавав цінності (якості); покупці (старшокласники), які купували цінності; незалежні експерти (учні).

Гра сприяє осмисленню юнаками і дівчатами тих якостей, які необхідні у встановленні позитивних особистісних взаємин, набуттю навичок участі в дискусії та прийняттю колективних рішень у різних ситуаціях. Гра проводиться у три етапи: підготовчий, змістовий (проведення гри) і підсумковий. На підготовчому етапі учням пропонується розділитися на кілька груп по 5–7 осіб у кожній. Старшокласники — «покупці» здобували у крамниці «цінності» — позитивні якості (чесність, справедливість, доброту, відповідальність, чуйність тощо), яких, на їхню думку, у них не вистачало для встановлення позитивних особистісних взаємин, формування моральної свідомості, в обмін на свої негативні якості (несправедливість, ворожість, безвідповідальність, непостійність, мінливість, черствість тощо) або ж на властиві їм позитивні. Далі класний керівник і старшокласники обговорювали, що потрібно зробити для того, щоб придбані позитивні якості стали справжнім надбанням кожного, закріпилися у поведінці. На завершальному етапі гри старшокласники підбивають підсумки «торгівлі», що спонукає їх проаналізувати результати роботи з осмислення тих якостей, які необхідні у формуванні моральної свідомості, встановленні по-

зитивних особистісних взаємин. Рефлексивний аналіз результатів гри допомагає намітити подальший план роботи з виховання якостей, необхідних у встановленні позитивних особистісних взаємин, формуванні моральної свідомості.

У процесі активної взаємодії юнаки і дівчата демонструють вміння приймати рішення і робити вибір, виявляють готовність брати відповідальність за свій вибір і вчинки, здатність конструктивно будувати свої взаємини з оточуючими, вміння бути незалежними, обстоювати свою позицію конструктивними способами, вести розмову, дотримуватись моральних норм і цінностей у взаємодії з оточуючими.

Висновки. Таким чином, формування моральної свідомості старшокласників буде ефективним за умови добору педагогом цікавих, емоційно насичених форм і методів роботи. Під час їх проведення кожен учень має бути активним учасником виховного процесу. Для цього необхідно забезпечувати самостійну творчу діяльність юнаків і дівчат, задовольняючи їх потреби у спілкуванні, взаємодії, ініціативності, самостійності. При цьому педагог має спиратися на сильні сторони особистості учня, виявляти оптимізм, емпатію у взаєминах з ним, приймати його індивідуальність.

Джерела

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І.Д. Бех. — К. : ІЗМН, 1998. — 204 с.
2. Пиаже Ж. Моральное суждение у ребенка / Ж. Пиаже. — М. : Академический проект, 2006. — 479 с.
3. Практикум з педагогіки : навч. посіб. / за ред. О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченко. — Вид. 4-ге. — Житомир : Житомир. держ. ун-т, 2005. — 482 с.
4. Прутченко А.С. Школа жизни: Методические разработки социально-психологических тренингов / А.С. Прутченко. — 2-е изд. перераб. и допол. — М. : МООД, «Новая цивилизация», Педагогическое общество России, 2000. — 192 с.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. — М. : Прогресс, 1994. — 480 с.
6. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической технологии / Н.Е. Щуркова. — М. : Пед. общество России, 1988. — 197 с.
7. Kohlberg L. Moral stages and moralization / L. Kohlberg. — New York : Winston, 1975. — 125 p.

В статье раскрывается смысл понятия «нравственное сознание личности старшеклассника», характеризуются особенности подготовки учителя к формированию нравственного сознания старшеклассника.

Ключевые слова: старшеклассник, классный руководитель, учитель, нравственное сознание, личностно ориентированные моральные ситуации.

The article examines the essence of the concept "moral consciousness of senior pupil personality", characterizes peculiarities of teacher's training for senior pupil's moral consciousness development.

Key words: senior pupil, form teacher, teacher, moral consciousness, person-centered moral situations.

УДК 371.132

Малихін О.В.,

професор кафедри теорії та історії педагогіки

Гуманітарного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка,

доктор педагогічних наук, професор

ІЄРАРХІЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

У статті запропоновано обґрунтування ієрархії компетентностей сучасного педагога на засадах розуміння компетентнісного підходу як парадигмально-визначального в системі сучасної освіти України. Професійно-педагогічна компетентність сучасного педагога представлена як єдність ключових компетентностей: психолого-педагогічної, фахово-предметної (сукупності предметних компетентностей), методологічної, методичної, самоосвітньої.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, ключові компетентності, сучасний педагог, ієрархія компетентностей.

Наслідуючи Т. Куна, поняття «парадигма» розуміємо як «те, що об'єднує членів наукової співдружності» [6, 221], як «...сукупність переконань, цінностей, технічних засобів та ін., яка є характерною для членів цієї співдружності» [6, 220], «парадигми надають ученим не тільки план дій, а й вказують певні напрямки, суттєві для реалізації плану» [6, 143]. Така екстраполяція терміна «парадигма» на широкий спектр явищ, у тому числі й освіту, підтримується провідними вченими (І. Зимня, А. Хуторської), а К. Бейлі зазначає,